

RÉZLER GYULA

(1911. május 31.–2001. október 29.)

Rézler Gyula professzort teljesen véletlenül több mint másfél évtizeddel ezelőtt ismertem meg személyesen. E véletlen találkozást, amelynek körülményeiről még részletesebben szólok, számtalan újabb követte. Azt, hogy megtisztelő bizalmát, barátságát mivel s hogyan érdemltem ki, nem tudom. Most, ha visszagondolok az elsőre és az azt követő találkozásainkra, nem tudom megmondani, hogy kapcsolatunk (félve merem leírni, mert nem szeretném, ha bárki is félreértené, hiszen autentikusan és hitelt érdemlően ezt csak Rézler professzor fogalmazhatná meg) mikor vált baráttivá. E „mássá” vált kapcsolat kezdetére sem emlékszem, mert valójában nem volt olyan esemény, amelyhez konkrétan kapcsolható lenne.

Röviddel nehezen felfogható, elfogadható halála után nem egyszerű emlékéit idézni, hiszen kilencvenedik életéve ellenére senkiben sem merülhetett fel, hogy a mindannyiunkra váró vég őt is elérheti. Nem egyszerű, hiszen számomra az, ami történt, annak ellenére anakronisztikus, hogy jól tudom, egyszeri, megmászhatatlan és visszavonhatatlan, mégis az, hogy ez vele is megtörténhetett, inkább tréfát sejtet, mint a bekövetkezett valóság realitását.

A jobb megértés kedvéért célszerűbb, ha gondolataimat nem a megismerkedés körülményeinek leírásával kezdem. Mielőtt bárkiben hiányérzet támadna, szeretném megfogalmazni, hogy még akkor sem célom Rézler Gyula munkásságának, tudományos eredményeinek, életútjának értékelése, ha bizonyos összefüggésekben érinteni is fogom azokat. Azt az embert szeretném egy pillanat erejéig bemutatni, aki s ahogyan bennem él. S miközben egyéniségéről szólok, eszembe sem jut egy szakszerű jellemrajz megfogalmazásának az igénye. Mindezek következtében amire vállalkozom, nem más, mint szubjektív kép, vázlatrajz egy emberről, akit a véletlen folytán szerencsém volt megismerni. Szándékaim szerint talán akkor fogalmazok pontosan, ha írásom célját a „Rézler-jelenség” felmutatásában, megértésében jelölöm meg.

Rézler professzor azok közé az emberek közé tartozott, akit – bárhol megjelent – nem lehetett nem észrevenni. S mielőtt bárki feltételezhetné, hogy ennek okát, titkát ismerem, be kell vallanom, hogy e „titok”, legalább is számomra, megfelfejthetetlen maradt. Rézler Gyula ugyanis a szó hagyományos értelmében nem volt feltűnő jelenség, s nem is törekedett arra, hogy feltűnő legyen. Szikár alakjában, lezser eleganciájában sem volt semmi különleges, feltűnő, ennek ellenére, ahol megjelent, nem lehetett nem észrevenni. Figyelme mindenre kiterjedt, segítőkész, nagyvonalú, tapintatos, udvarias és előzékeny ember volt. Közvetlen volt, de úgy és olyan módon, hogy ezt senki sem érthette félre. Közvetlenségéhez ugyanis egy tapintatos távolságtartás párosult. A közvetlenség és a tartózkodó magatartás tehát együtt és egyszerre jellemezte. Ironikus volt. Ironiája azonban senkit sem sérthetett, mert ironiájának „célpontja” mindenekelőtt önmaga volt. Higgadt bölcsességgel viszonyult az őt körbevevő világhoz, döntéseit körültekintően hozta meg. Konzervatív volt, s egyben nyitott minden új, progresszív gondolat irányában. Önmaga számára sosem kért vagy követelt, hanem mindig ő adott. Puritán volt s nagyvonalúan adakozó. Nagyszerű, figyelmes s egyben tapintatos vendéglátó és „idegenvezető” volt. Mindig tud-

ta, érezte, mikor fáradt el vendége. Munkája az életét jelentette, de úgy, hogy emellett maradt ideje élni. Ha kérdezték, szívesen beszélt kutatásairól, munkájáról, de sosem tartozott azok közé, akik eközben mindenről megfeledkeztek. Így aztán rövidesen „váltott”, és vendége, beszélgető partnere munkája után érdeklődött. Mindig az volt az érzésem, hogy a sajátjánál fontosabbnak ítélte azt, amit a környezetében lévők tettek. S mindebben nem volt semmi kényszeredett, mesterkélts. Azt, hogy minden megbeszélésre felkészülten érkezett, saját tapasztalataim alapján állíthatom, de arra csak most döbbsentem rá, hogy semmit sem bízott a véletlenre. Halála után hozzártartozóitól megkaptam azokat az iratokat, dokumentumokat, amelyek azt tükrözik, hogy egyetemi óráit, előadásait még abban az esetben is megtervezte, ha az előadás tárgya a számára legismertebb témához tartozott. Anyagot gyűjtött, témavázlatot írt, majd olyan igénnyel készítette el előadását, mintha publikálni akarná. S mindezt időben tette. Ezt csak egy példával szeretném illusztrálni. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen *New Economy* címmel 2001. november 18-án tartott volna előadást. A hátrahagyott anyagok között van egy dosszié, amely ennek az előadásnak a jegyzeteit tartalmazza, melynek gyűjtését 2001 októberében kezdte meg.

Külön, részletesen kellene írni Ágnesről, feleségéről, aki mindenben társa volt, s akivel teljes harmóniában, mindenben egyetértve (kivéve az amerikai politikai mező megítélését, mert ezen a területen „ellenfelek” voltak) élt. Ágnes asszony, aki nyugdíjba vonulásáig a *University of New Mexico* professzora volt, 2000-ben meghalt, Rézler professzor azóta egyedül élt az albuquerque-i házban. Az elmúlt év tavaszán, amikor az Akadémia közgyűlésére hazajött, hosszasan beszélgettünk. Tőlem, mint rokonain kívül talán másoktól is, azt kérdezte, hogy véglegesen hazatelepedjen-e. Több mint öt évtizedes távollét után Rézler professzor kérdésére egyértelmű nemmel válaszoltam. Helyette azt ajánlottam, hogy jöjjön haza fél évre, utazzon vissza, s ha két-három itthon tartózkodás után úgy látja, hogy vissza tud illeszkedni, akkor adja fel az albuquerque-i háttérét. Annak érdekében pedig, hogy ne legyen tétlenségre kárhoztatva, ígértem, hogy ha arra lehetőség van, akkor valamelyik egyetemen előadásokat fog tartani. Ezt nagy örömmel vette, de mindjárt ki is kötötte, hogy csak abban az esetben, ha azért fizetést nem kap. (Ezt viszonyaink között nem volt nehéz megígérnem.) Mielőtt azonban a történetet tovább folytatnám, „ismerkedjünk” meg Rézler Gyulával.

1911. május 31-én született Miskolcon. Az elemi iskoláit szülővárosában, a gimnáziumot Budapesten végezte. (Édesapja Réz Gyula költő, az MTA szótárbizottságának volt a munkatársa.) 1929-ben érettségizett, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait, s egyben tagja volt az Eötvös Kollégiumnak. 1935-ben történelem-földrajz szakos tanári diplomát kapott. Egyetemi hallgatóként 1929-ben lett a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége lapjának, az *Egyetemi Híradónak* a szerkesztője. A lapot 1936-ig szerkesztette. Az egyetem befejezését követően a Laky Dezső által vezetett Árelemző Bizottságnál kezdett el fogalmazói beosztásban dolgozni. Két évvel később, 1938-ban innen a Miniszterelnökség Gazdaságkutató Osztályára került, majd 1941-ben a Chinoin Gyógyszergyárnak lett az anyagbeszerzője.

A különböző munkakörökben végzett munkája nem akadályozta abban, hogy tudományos munkát is végezzen, melynek eredményeként 1938-ban társadalomtörténetből a szegedi egyetemen, 1941-ben pedig államtudományból a pécsi egyetemen doktorált.

A Chinoin gyárban három évig, 1943-ig dolgozott Szabó Lászlóval, ekkor alapította meg a Munkatudományi Intézetet, melynek igazgatója lett. Mindez a világháború végéig tartott, amikor az Újjáépítési Minisztériumba került. Kezdetben a miniszter gazdaságpolitikai tanácsadója volt, majd 1947-től a minisztérium egyik osztályvezetője lett. Hazai pályafutása ezzel be is fejeződött, mert az akkori politikai viszonyok alakulása következtében úgy döntött, hogy elhagyja az országot. Ekkor 1948 novembere volt. Az emigráns élet első négy évét Ausztriában, a többi, 1952-től az Egyesült Államokban töltötte.

Rézler professzor tudományos munkásságában, pályafutásában három időszakot lehet jól elkülöníteni.

Az *első időszak* az 1938-at követő tíz évet öleli át. Ekkor munkás- és üzemszociológiai kutatásokat végzett. A konkrét szociológiai felmérések mellett, melynek eredményeit a korabeli szaklapokban publikálta. Ebben az időszakban két nagyobb lélegzetű, összefoglaló jellegű művet is írt. Az egyik, *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914* című műve a konkrét munkás- és üzemszociológiai kutatások elméleti hátterét volt hivatott megalapozni. A másik, mely 1948-ban *Bevezetés a szociológiába* címmel jelent meg, a szociológiai oktatását kívánta segíteni.

1946-ban pályázatot nyújtott be a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara által meghirdetett intézetvezetői állásra. A Társadalomtudományi Intézet élére azonban nem őt, hanem Szalai Sándort nevezték ki. Ha nem is hosszú ideig, de az 1947/48-as tanévben a Pécsi Tudományegyetem nyári szakán tanított is. A tananyag lényegében megegyezett az egy évvel később megjelent könyvének anyagával.

Tudományos munkásságának *második szakasza* akkor vette kezdetét, amikor politikai okok következtében el kellett hagynia az országot. 1952-től, röviddel az Egyesült Államokba érkezését követően 1976-ban bekövetkezett nyugdíjba vonulásáig a munkatudományok területén végzett kutatómunkát. Egyetemi oktatómunkája is e témakörhöz kapcsolódott. Kezdetben a *University of Texas* vendégprofesszora, majd 1954 és 1957 között a New York-i *St. Francis College* közgazdasági intézetének társprofesszora. 1957-ben nevezték ki a *Loyola University of Chicago* professzorának. Már ezen az egyetemen tanított, amikor 1958 májusában az első tanulmánya *The impact of automation on stability of manufacturing employment* címmel megjelent. Rézler professzor a Loyola University-hez nyugdíjba vonulásáig hű maradt. Tudományos munkássága az egyetem munkatudományi intézetéhez (Institute of Industrial Relations) kötődött, melynek 1965 és 1969 között igazgatója is volt.

Természetesen ez nem jelentette azt, hogy közben az amerikai szokásnak megfelelően vendégprofesszorként az USA más vagy a világ valamely országának egyetemén ne tanított volna. Nem sokkal a chicagói „helyioglalás” után az 1961/62-es tanévben Fullbright professzorként az indiai yamshedpuri egyetemen találjuk. 1972-ben a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal genfi kutatóintézetében dolgozik, 1976 nyarán pedig vendégprofesszorként a *Michigan State University School of Labor and Industrial Relations* keretében tart szemináriumot. S majd több mint két évtizeddel

nyugdíjba vonulását követően, 1997 tavaszán a Budapesti Műszaki Egyetemen vendégprofesszora.

Egyetemi pályafutásának befejezésével, vagyis 1976-ban kezdődött meg szakmai pályafutásának *harmadik szakasza*. Ettől az időtől kezdve haláláig választott munkaügyi döntőbíróként működik az Egyesült Államokban. Aktivitását, munkabírást, de egyben döntőbírói tevékenységének színvonalát pontosan tükrözi az a tény, hogy ebben a minőségben az elmúlt húsz évben több mint ezer munkaügyi vitában hozott döntést. Rézler professzor bíraskodása során körülbelül harminc esetben precedenst jelentő ügyekben hozott döntést, amelyek publikálásra is kerültek. Munkaügyi döntőbíróként végzett tevékenységének elismeréseként már 1979-ben a *National Academy of Arbitrators* tagjai közé választották.

Publikációi angolul, magyarul, németül, olaszul és spanyolul jelentek meg. Eddig 13 könyvet és több mint 60 tanulmányt írt.

Magyarországra az 1948-as eltávozását követően 21 évvel később, 1969-ben látogatott el először ismét, amikor kapcsolatba került az MTA Szociológiai Intézet munkatársai közül Farkas Jánossal, Héthy Lajossal, Kulcsár Kálmánnal, Makó Csabával és Szelényi Ivánnal, formális együttműködésre azonban nem került sor. A hazai kollégákkal való szakmai kapcsolatai az 1990-es évek elejétől váltak intenzívvé, amikor a munkaügyi viták amerikai megoldási módozatairól – szűkebb és tágabb körben – tájékoztatta a magyar szakembereket. Ennek keretében 1991-ben, 1993-ban, majd 1997-ben Budapesten amerikai szakemberek bevonásával szemináriumot rendezett a magyar munkaügyi kérdésekkel foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek számára. Ezek a szemináriumok meghatározó szerepet játszottak azoknak a magyar arbitrátoroknak (körülbelül száz főnek) a felkészítésében, akiket a munkaügyi viták eldöntésére a munkaadók és a munkavállalók a Munkaügyi Minisztériummal közösen neveztek ki.

A hazai fiatal szociológusok és a munkatudományok területén tevékenykedő kutatók érdekében Rézler professzor saját erőből két alapítványt hozott létre. Az egyik 1990-től, az *Indiana University* (Bloomington, USA) keretében működik. Ennek az alapítványnak a segítségével kezdetben évente egy, ma már két 35 évnél fiatalabb magyar szociológus fél éves időtartamra az *Indiana University*-n tanul. A másik, a Rézler Gyula Alapítvány azzal a céllal jött létre, hogy a hazai munkaügyi kérdésekkel foglalkozó fiatal kutatókat támogassa – egyetemközi jelleggel –, s 1993 óta működik Budapesten. Ez az alapítvány hazai és külföldi ösztöndíjak adományozásával segíti a leendő hazai arbitrátorok szakmai felkészülését. Az alapítvány anyagi lehetőségeinek megfelelően jelenleg évente két PhD-ösztöndíjas kutató fél éves továbbképzését biztosítja a *University of New Mexico Institute of Industrial Relations*-ben (Albuquerque, New Mexico). Idehaza pedig évente hat-nyolc doktori vizsgára készülő fiatal kutatónak nyújt ösztöndíjat. Megítélésem szerint a nemzetközileg kiemelkedő tudományos munkássága mellett a munkaügyi bíraskodás amerikai modelljének hazai megteremtése érdekében kifejtett sokoldalú tevékenységének elismerése is kifejeződött abban, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1998-ban a külső tagjai közé választotta.

Rézler professzor életének új, *negyedik szakasza* 2001 szeptemberében kezdődött, amikor nyugdíjba vonulását követően 25 évvel újból „magyar” egyetemi oktató „lett”. Korábban már említést tettem arról, hogy Professzor Úr a hazatelepülés gon-

dolatával foglalkozott. S arról is szót ejtettem, hogy sikerült meggyőznünk, hogy döntését későbbre halassza. A kollegák, Varga Károly, Tomka Miklós, Farkas János és Lengyel György pedig elősegítették, hogy Professzor Úr hazai napjai ne tétlenül teljenek. Ennek köszönhetően ez év szeptemberétől Rézler Gyula a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen kurzusokat, előadásokat tartott. Egyik utolsó találkozásunkkor korholtam is, hogy miért vállalt ilyen sok feladatot. A jelentős óraterhelés miatt el-elfáradt, de nagy örömét lelte a tanításban. Különösen a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tartott kurzusára volt „büszke”, mert hallgatóinak érdeklődése és száma a hetek teltevel nem csökkent, hanem még növekedett is. Utolsó előadását *Az ipari viták békés megoldása* címmel halála előtt két nappal, 130 fős hallgatóság előtt tartotta a Műegyetemen. A négy részre tagolt előadás vázlatát a hátramaradt dokumentumok között megtaláltam. Szinte hihetetlen, hogy az az ember, aki az USA egyik legképzettebb és legsikeresebb döntőbírója volt, aki e témakör minden összefüggését ismerte, vázlatot írt. Úgy vélem, követésre méltó példa valamennyiünk számára.

Virtuális ismeretségünk Rézler professzor tudományos munkásságának, pályafutásának első, a valóságos pedig a harmadik időszakához kapcsolódik. Írásait először az 1970-es évek közepén aspiránsvizsgámra készülve olvastam. A későbbiekben pedig, a szociológiatörténeti előadások keretében Rézler Gyula munkásságára minden alkalommal felhívtam a hallgatók figyelmét. Ezt követően akkor „botlottam” Rézler Gyulába, amikor a hazai szociológia intézményesülését kíséreltem meg feltárni, s kézbe vehettem pályázatát, melyet a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karához nyújtott be, hogy a Társadalomtudomány Intézet vezetője legyen. Ezt követően évekig nem „találkoztam” Rézler Gyulával. 1987-ben Jónás Pál közgazdász professzor vendégeként néhány hetet az új-mexikói egyetemen töltöttem. Egyik alkalommal a hazai szociológia kialakulásáról beszélgettünk. Egy váratlan fordulattal Jónás professzor azt kérdezte tőlem: „Van kedved Rézler Gyulával megismerkedni?” „Rézler Gyulával itt, Albuquerque-ben?” – kérdeztem vissza. „Igen, itt” – hangzott a válasz. Hitetlenségem láttán Jónás professzor fogta a telefont, tárcsázott, s emlékezetem szerint a következőket mondta, miután valaki a vonal másik végén felvette a telefont: „Gyuszi, itt van nálam egy szociológus Budapestről, s nem hiszi, hogy itt élsz. De az is lehetséges, hogy már azt hitte, hogy nem is élsz. Elvihetem hozzád?” Kocsiba ültünk, s néhány perc múlva, mivel igen közel laktak egymáshoz, már be is mutatkozhattam. E véletlen tette lehetővé számomra, hogy Rézler Gyulát megismerhettem, s hogy attól kezdve megtisztelő bizalmát, barátságát magam mellett tudhattam.

Halálával félbeszakadtak kurzusai. Számítógépe megőrizte számunkra azokat a gondolatait, amelyeket a *New Economy* című november végi előadásához gyűjtött. Ezt követően utazott volna vissza Albuquerque-be, hogy ne mulassza el – mint évek óta soha – megtartani „számítógépes ismeretek” kurzusát.

Tóth Pál Péter